

Rasim AĞASIYEV,

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Rəyasət Heyəti aparatının Hüquq və kadrlar

idarəsinin rəisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCAN SSR VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYALARINDA ƏCNƏBİLƏRİN VƏ VƏTƏNDAŞLIĞI OLMAYAN ŞƏXSLƏRİN STATUSUNUN HÜQUQİ ƏSASLARI

Konstitusiya (*lat. constitutio-quruluş, təsisat*) – dövlətin yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan əsas qanunu deməkdir [8, s.621].

Hüquq ədəbiyyatında konstitusiyaya verilən anlayışdan məlum olur ki, “Konstitusiya” latın sözü olub hərfi mənası “qurmaq, yaratmaq, əsasını qoymaq” kimi başa düşülür. Bu mənada Konstitusiya ölkənin iqtisadi, siyasi və hüquqi, qanunvericilik sisteminin əsaslarını təsbit edir, dövlət orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin prinsiplərini, dövlət hakimiyyətinin və idarəçiliyinin başlıca müddəalarını, məhkəmə hakimiyyətinin sistemini, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya təkcə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını deyil, habelə cəmiyyətin bütün üzvlərinin, o cümlədən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin də hüquqi statusunun əsasını müəyyən edir. Dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusu Konstitusiya ilə tənzimlənir. Bu baxımdan, Azərbaycan dövlətinin tarixi inkişafına nəzər yetirsək, görərik ki, dövlətimiz müxtəlif dövrlərdə həmin dövrün siyasi-hüquqi düşüncəsinə uyğun olaraq qəbul etdiyi Konstitusiyalarda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi status problemini beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq müəyyən etmişdir.

Bu məqsədlə Azərbaycan dövlətinin tarixi inkişaf mərhələlərinin (Azərbaycan SSR-in 19 may 1921-ci il, 26 mart 1927-ci il, 14 mart 1937-ci il, 21 aprel 1978-ci il Konstitusiyaları və Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası) ayrı-ayrı dövrlərində qəbul etdiyi Konstitusiyalarda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin təsbit edilmiş statusunun tarixi və hüquqi əsaslarını nəzərdən keçirək.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (bundan sonra - AXC) dövründə (1918-1920) Konstitusiya qəbul edilməsə də, AXC-nin 1918-ci ildə qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi (Misaqi-Milli) Konstitusiya aktı statusuna malik olan ilk hüquqi sənəd idi. Bu hüquqi və siyasi sənəddə xalq cümhuriyyəti formasında müstəqil Azərbaycan dövlətinin yarandığı bəyan olunmuşdur. Bəyannamədə demokratik dövlətə məxsus atributların – hakimiyyətin xalqa mənsub olması, vətəndaşların mülki və siyasi hüquqlarının təmin edilməsi, bütün xalqların və hər bir kəsin milli, dini, sinfi, silki və cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azad inkişafı üçün şərait yaradılması demokratik, hüquqi dövlət yaradılması istəyini nümayiş etdirirdi.

İstiqlal Bəyannaməsinin siyasi-hüquqi mahiyyəti ondan ibarət idi ki, o, Azərbaycanda milli dövlətin siyasi əsaslarını, yəni demokratik rejimli parlament respublikası idarəçilik formasını, ali dövlət hakimiyyəti orqanları sistemini, hökumətin qanunverici orqan qarşısında məsuliyyət daşmasını və ümumilikdə parlamentçiliyin formalaşdırılmasını, daxili və xarici, eyni zaman-da, milli siyasətin əsaslarını, vətəndaşların hüquqi statusunun əsaslarını bərqərar edərək möhkəmləndirdi. 1918-ci il tarixli İstiqlal Bəyannaməsi Konstitusiyanı əvəz edə bilməsə də, lakin bu hüquqi sənəd həmin dövrdə AXC-nin yeni Konstitusiyasının yaradılması ideyasını müəyyənləşdirirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hökuməti 1918-ci il iyunun 17-də müəyyən səbəblər üzündən Milli Şuranın qanunvericilik funksiyalarını öz üzərinə götürərək yeni dövlətin daxili və xarici siyasətini əhatə edən bir sıra qanunları, o cümlədən 24 iyun və 9 sentyabr 1918-ci il tarixli dövlət bayrağı haqqında; 27 iyun tarixli dövlət dili (Türk dili) haqqında; 21 iyun tarixli milli komitələrin ləğvi haqqında; 10 avqust tarixli Azərbaycan gömrüyünün təsis edilməsi

haqqında, 11 avqust tarixli Azərbaycan ordusuna çağırış haqqında, 28 avqust tarixli məktəblərin milliləşdirilməsi haqqında və s. qanunları qəbul etdi [1, s.278].

Azərbaycan Milli Şurasının İstiqlal Bəyannaməsində ölkə vətəndaşlarına bir sıra hüquq və azadlıqlar verilir. Belə ki, Bəyannamənin 4-cü maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində yaşa-yan bütün vətəndaşlarına siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ təmin edir [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, AXC hökuməti 1918-ci ildə bilavasitə əcnəbi vətəndaşlarla bağlı hər hansı bir qanun qəbul etməsə də, lakin sonrakı dövrlərdə baş vermiş siyasi hadisələrlə bağlı əcnəbi vətəndaşlar barədə bir sıra qanun və qərarlar qəbul edilir. Belə ki, erməni daşnaq Stepan Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Kommunası 1918-ci ildə “əksinqilabi ünsürlərlə mübarizə” şuarı altında Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək üçün martın 31-dən aprelin 2-dək ermənilərin iştirakı ilə Bakı şəhərində 12 min azərbaycanlıya qarşı soyqırımını həyata keçirir. Nəticədə, minlərlə insan məcburi və kütləvi şəkildə daimi yaşayış yerlərini tərk edərək qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşür.

Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bu qanlı aksiyaya sonradan hakimiyyətə gəlmiş xalq cümhuriyyəti hüquqi qiymət verərək 2 dəfə - 1919 və 1920-ci illərdə ermənilərin martın 31-də Bakı quberniyasında törətdikləri kütləvi qırğına görə həmin günü ümummilli matəm günü kimi qeyd etdi. AXC hökuməti qaçqınların maddi ehtiyaclarının ödənilməsi və onların başqa yaşayış yerlərində məskunlaşdırılması, onlara tibbi xidmət göstərilməsini təşkil etdi.

AXC hökuməti qaçqın problemlərinin nizama salınması ilə bağlı “Qaçqınların yerləşdirilməsi məsələsini nizama salmaq üçün Şamaxı qəzasına komissiya göndərilməsi haqqında” 17 fevral 1919-cu il tarixli, “Qaçqın və köçkünlərin vəziyyətinin, onların daimi yaşayış yerlərinə qayıtması məsələsinin aydınlaşdırılması üçün mərkəzi komissiyanın yaradılması haqqında” 23 iyun 1919-cu il tarixli və “Qaçqınların yerləşdirilməsi üçün təcili tədbirlərin görülməsi haqqında” 08 noyabr 1919-cu il tarixli qərarlar qəbul etdi [1].

AXC parlamentinin və hökumətinin 1919-1920-ci illərdə qəbul etdikləri qanun və qərarların müddəələrindən məlum olur ki, “qaçqın” statusu təkcə AXC-nin vətəndaşlarına deyil, həmçinin, qonşu dövlətlərin vətəndaşlarına, o cümlədən rus, gürcü, tatar və s. qeyri-millətlərdən olan əcnəbi vətəndaşlara da şamil edilirdi.

Fikrimizcə, AXC tərəfindən qaçqın və məcburi köçkün məsələləri ilə bağlı qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlar özündə humanizm və beynəlmilləllilik prinsiplərini əks etdirməklə yanaşı, beynəlxalq hüquq normalarını da ehtiva edirdi. Belə ki, AXC parlamentinin həmin illərdə qaçqın məsələləri ilə bağlı qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlardakı müddəaları BMT 32 ildən sonra “Qaçqınların statusu haqqında” 28 iyul 1951-ci il tarixli Konvensiyasında təsbit etmişdir. Mütərəqqi hal ondan ibarətdir ki, AXC qaçqın statusunun öz vətəndaşları ilə yanaşı, başqa dövlətin vətəndaşlarına - əcnəbi vətəndaşlara da şamil olduğunu bəyan etmişdir.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ilk Konstitusiyası (bundan sonra- Azərbaycan SSR) 1921-ci il mayın 19-da I Ümum-azərbaycan Sovetlər Qurultayının iclasında yekdilliklə qəbul olunmuşdu. Konstitusiya 5 bölmə, 15 fəsil və 104 maddədən ibarət idi. Bölmələrdə dövlətin siyasi quruluşuna dair müddəalar, sovet hakimiyyətinin təşkili qaydası, sovet hakimiyyət orqanlarına seçkilərin keçirilməsi qaydası və prinsipləri, Azərbaycan SSR-in dövlət rəmzlərinin (gerb və bayraq) təsviri əks etdirilmişdi. Konstitusiyada Azərbaycan-canda sovet quruluşunun yarandığı, əməkçilərin mənafələrinin və hüquqlarının qorunduğu, habelə ali hakimiyyətin fəhlələrə və əməkçi kəndlilərə, öz əməyi ilə yaşayanların hamısına məxsus olduğu qeyd olunurdu.

Azərbaycanın ilk Konstitusiyasında söz və mətbuat azadlığı, yığıncaqlar, mitinqlər, küçə yürüşləri azadlığı, vicdan azadlığı, milli, irqi və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabərlik hüququ, ictimai təşkilatlarda birləşmək hüququ, pulsuz ümumi və icbari təhsil hüququ öz əksini tapmışdı. İlk Konstitusiya Azərbaycanın SSR vətəndaşlarına hüquq və azadlıqların verilməsi və onların həyata keçirilməsinin təminatı ilə yanaşı, vətəndaşların üzərinə müəyyən vəzifələr də qoyurdu.

Azərbaycanın ilk Konstitusiyasında bərabərlik hüququ təsbit edilsə də, bəzi kateqoriya şəxslər, o cümlədən əcnəbi vətəndaşlar seçki hüququndan məhrum edilirdi. Lakin buna baxmayaraq, Konstitusiya beynəlxalq hüquq normalarını özündə ehtiva edərək əcnəbi vətəndaşların hüquqi statusu ilə bağlı həmin şəxslərə bir sıra hüquq və azadlıqlar (siyasi sığınacaq, qaçqın və s.) verirdi. Məsələn, Konstitusiyanın 11-ci maddəsində göstərilirdi ki, bütün millətlərdən olan zəhmətkeşlərin həmrəyliyindən çıxış edərək, ASSR respublikanın ərazisində yaşayan və fəhlə sinfinə və ya başqalarının əməyindən istifadə etməyən kəndlilərə mənsub olan, əcnəbilərə əmək məşğulluqları üçün Azərbaycan vətəndaşlarının malik olduqları bütün siyasi hüquqları verir və yerli Sovetlərin hər hansı çətinləşdirici formallıqlar olmadan bu cür əcnəbilərə Azərbaycan vətəndaşlığı hüququnu vermək hüququnu tanıyır [4].

Bu maddədən göründüyü kimi, Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyası əcnəbilərə Azərbaycan vətəndaşlarının malik olduqları bütün siyasi hüquqları verməklə yanaşı, həmçinin, həmin şəxslərin Azərbaycan vətəndaşlığına qəbul olmaq hüququnu da tanıyırdı. Bu baxımdan ilk Konstitusiya beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan SSR-in ərazisində əcnəbilərin hüquqi statusunu müəyyən edir. Bundan başqa, Konstitusiyada təqibə məruz qalan əcnəbilərə sığınacaq hüququnun verilməsi də öz əksini tapmışdır. Belə ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, ASSR siyasi və dini cinayətlərə görə təqibə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq hüququ verir [4].

Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyasının diqqətəlayiq və mütərəqqi cəhətlərindən biri də Azərbaycan SSR-in dini, irqi və ya milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq vətəndaşların bərabər hüquqlarını tanıyaraq, bu zəmində hər hansı imtiyaz və üstünlüklərin müəyyən edilməsinin və ya onlara yol verilməsinin, həmçinin milli azlıqların istismarı və ya onların hüquq bərabərliyinin məhdudlaşdırmasının respublikanın əsas qanunlarına zidd olduğunu bəyan etməsidir.

1927-ci ilin martın 26-da V Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı tərəfindən Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının sayca ikinci Konstitusiyası qəbul edildi. Azərbaycan SSR-in 1927-ci il Konstitusiyası 5 bölmə, 9 fəsil və 101 maddədən ibarət idi. Birinci bölmə ümumi

müddəalara həsr olunmaqla, orada vətəndaşların hüquqları haqqında bir sıra maddələr əks etdirilmişdi.

Azərbaycan SSR-in birinci Konstitusiyasında olduğu kimi, bu Konstitusiya da Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası və Qanunvericiliyi ilə Azərbaycan vətəndaşları üçün müəyyən edilən bütün hüquqları Azərbaycan SSR-in ərazisində olan digər müttəfiq sovet respublikalarının vətəndaşlarına verir. Bu barədə Konstitusiyanın 13-cü maddəsində göstərilir ki, bütün millətlərdən olan zəhmətkeşlərin həmrəyliyinə əsaslanaraq, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Azərbaycan vətəndaşlarına məxsus olan bütün siyasi hüquqları Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ərazisində yaşayan və fəhlə sinfinə mənsub olan əmək məsələləri üçün əcnəbilərə də verir [5].

Göründüyü kimi, Azərbaycan SSR Konstitusiyası Azərbaycan vətəndaşları üçün müəyyən edilən bütün hüquqlarla yanaşı, həmçinin ölkə vətəndaşlarına mənsub olan bütün siyasi hüquqları da Azərbaycan SSR-in ərazisində yaşayan başqa dövlətə mənsub olan əcnəbi vətəndaşlara da şamil edir. Bundan başqa, 1927-ci il Konstitusiyası o dövrün beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq siyasi fəaliyyətinə və ya dini etiqadına görə, təqiblərə məruz qalan əcnəbilərə də sığınacaq hüququ verirdi. Bu barədə Konstitusiyanın 14-cü maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası siyasi fəaliyyətinə görə və ya dini etiqadına görə təqiblərə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq hüququ verir [5].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan SSR-in 19 may 1921-ci il tarixli Konstitusiyasının bəzi maddələri ilə Azərbaycan SSR-in 26 mart 1927-ci il tarixli Konstitusiyası arasında müqayisə aparsaq görərik ki, 1927-ci Konstitusiyasında daha mütərəqqi müddəalar mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan SSR-in ilk Konstitusiyasının 12-ci maddəsində Azərbaycan SSR-in siyasi və dini cinayətlərə görə təqibə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq hüququ verdiyi göstərilir. Lakin sözügedən norma 1927-ci Konstitusiyasında hüquqi baxımdan daha müasir hüquqi norma ilə əvəz edilir. Məsələn, Konstitusiyanın 14-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan SSR siyasi fəaliyyətinə görə və ya dini etiqadına görə təqiblərə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq

hüququ verirdi. Müqayisədən göründüyü kimi, əgər ilk Konstitusiyaya siyasi və dini cinayətlərə görə təqibə məruz qalan əcnəbilərə sığınacaq hüququ verirdisə, ikinci Konstitusiyaya isə müasir beynəlxalq hüquq normalarına və dövlətdaxili qanunlara uyğun olaraq siyasi fəaliyyətinə görə və ya dini etiqadına görə təqiblərə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq hüququ verirdi. Göründüyü kimi, ikinci Konstitusiyaya özündən əvvəlki Konstitusiyaya nisbətən daha müasir hüquq normalarını özündə ehtiva edirdi.

Digər bir müqayisə aparaq. Məsələn, 1927-ci il tarixli Konstitusiyanın 13-cü və 14-cü maddələrindən göründüyü kimi, müasir beynəlxalq hüquq normalarını özündə ehtiva edən bu müddəalara əsasən əcnəbilərin hüquqi statusu müəyyən edilir. Belə ki, Azərbaycan SSR vətəndaşlarının mənsub olduqları bütün hüquqların, həmçinin, siyasi fəaliyyətinə və yaxud dini etiqadına görə təqiblərə məruz qalan bütün əcnəbilərə sığınacaq hüququnun verilməsi onu deməyə əsas verir ki, 1927-ci il tarixli Konstitusiyada təsbit edilmiş əcnəbilərin hüquqi statusu, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 69-cu və 70-ci maddələrində əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilən hüquqi status ilə oxşardır. Bundan başqa, 1927-ci il tarixli Konstitusiyaya Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquq bərabərliyinə əsaslanaraq, onların irqindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq respublikanın əsas qanunları ilə müəyyən edilmiş normalara əsasən ayrı-ayrı millətlərin və ya azlıqların hüquq bərabərliyini də elan edir.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının sayca üçüncü Konstitusiyası Ümumazərbaycan Fövqəladə IX Sovetlər Qurultayının 14 mart 1937-ci il tarixli Qərarı ilə qəbul edilmişdir. Bu Konstitusiyaya 14 fəsil və 155 maddədən ibarət idi. Konstitusiyada Azərbaycan SSR-in ictimai və dövlət quruluşu, Azərbaycanın ali dövlət hakimiyyəti orqanları, respublikanın dövlət idarəetmə orqanları, vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqları, seçki sistemi, dövlətin dili, gerbi, bayrağı və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Konstitusiyada, həmçinin, cəmiyyətin əsas təbəqələri qismində fəhlə, kəndli və əməkçi ziyalılarının olduğu və bu təbəqələrin respublikanın siyasi əsasını təşkil edən zəhmətkeş deputatları sovetlərində təmsil

olunduğu göstərilir. Azərbaycanın iqtisadi əsasını kapitalist təsərrüfat sisteminin ləğvi, əmək və istehsal vasitələri üzərində xüsusi mülkiyyətin istisna edilməsi, insanın insan tərəfindən istismarının aradan qaldırılması nəticəsində öz təsdiqini tapmış istehsal və əmək vasitələri üzərində sosialist mülkiyyəti təşkil edirdi.

1937-ci il Konstitusiyası özündən əvvəlki konstitusiyalar kimi, Azərbaycan SSR vətəndaşlarına bir sıra hüquq və azadlıqlar verir. Belə ki, bu Konstitusiyaya görə Azərbaycan SSR-in vətəndaşları əmək, təhsil, istirahət, vicdan, söz, mətbuat, yığıncaq, mitinq, küçə yürüşləri, nümayişlər hüquqlarına, habelə Azərbaycan SSR vətəndaşları qocaldıqda, xəstələndikdə və ya əmək qabiliyyətini itirdikdə maddi təminat hüququna malik idilər.

Konstitusiyanın 137-ci maddəsinə görə Azərbaycan SSR-in hər bir vətəndaşı Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına riayət etməyə, qanunları yerinə yetirməyə, əmək intizamını gözləməyə, ictimai vəzifəyə namusla yanaşmağa, sosialist birgəyaşayış qaydalarına hörmət etməyə məcburdur [6].

Konstitusiyaya görə ümumi əsgərlik vəzifəsi bir qanun kimi hesab edilir və İşçi-Kəndli Qızıl Ordusunda əsgərlik xidməti yalnız Azərbaycan SSR vətəndaşlarının şəxsi vəzifəsi hesab edilirdi. Əsas Qanuna görə əcnəbilər Qızıl Orduda xidmət apara bilməzdilər. Vətəni müdafiə etmək Azərbaycan SSR-in hər bir vətəndaşının müqəddəs borcu kimi qəbul edilirdi.

Bu Konstitusiya ilə Azərbaycan SSR öz vətəndaşlarına verdiyi hüquq və azadlıqlarla bərabər, əcnəbi vətəndaşlara da bir sıra hüquqlar verir. Belə ki, Konstitusiyanın 136-cı maddəsinə görə, “Azərbaycan SSR əməkçilərin maraqlarını müdafiə etdiklərinə görə, yaxud elmi fəaliyyətlərinə görə, ya da milli qurtuluş uğrunda mübarizələrinə görə təqib edilən əcnəbi vətəndaşlara sığınma hüququ verir” [6].

Azərbaycan SSR-in 1937-ci il Konstitusiyasının yuxarıda qeyd olunan maddəsindən görüldüyü kimi, əməkçilərin mənafeyini müdafiə edən, elmi fəaliyyətlərinə görə və yaxud milli azadlıq uğrunda mübarizə apardıqlarına görə təqib edilən əcnəbi vətəndaşlara sığınacaq hüququ verilir. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası 1937-ci ildə ictimai

quruluşuna görə işçi və kəndlilərin sosialist dövləti olmasına və siyasi əsasını əməkçi deputatların sovetləri təşkil etməsinə baxmayaraq, Konstitusiyaya beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq ölkəmizdə əcnəbi vətəndaşlara sığınacaq hüququnun verilməsini təmin edir.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının sayca dördüncü Konstitusiyası 21 aprel 1978-ci il tarixli doqquzuncu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar yeddinci sessiyasında qəbul edilmişdir. Bu Konstitusiyaya 11 bölmə, 22 fəsil və 185 maddədən ibarət idi. Konstitusiyada Azərbaycanın sosialist ümumxalq dövləti olması, bütün hakimiyyətin xalqa məxsusluğu, dövlət hakimiyyətinin xalq tərəfindən siyasi sistemin əsasını təşkil edən sovetlər vasitəsilə həyata keçirilməsi, iqtisadi sistemin əsasını istehsal vasitələri üzərində sosialist mülkiyyətinin təşkil etməsi, dövlətin sosial əsasını fəhlə, kəndli və ziyalıların sarsılmaz ittifaqının təşkil etməsi və s. kimi məsələlər öz əksini tapmışdı. Konstitusiyaya görə, SSRİ-də müəyyən edilmiş vahid ittifaq vətəndaşlığına uyğun olaraq Azərbaycan SSR-in hər bir vətəndaşı SSRİ vətəndaşı hesab edilirdi. Başqa müttəfiq respublikaların vətəndaşları Azərbaycan SSR ərazisində Azərbaycan SSR vətəndaşları ilə eyni hüquqlara malik idilər. Habelə, Azərbaycan SSR vətəndaşları SSRİ Konstitusiyasında, Azərbaycan SSR Konstitusiyasında və sovet qanunlarında elan edilən və təminat verilən sosial-iqtisadi, siyasi və şəxsi hüquq və azadlıqlara bütünlüklə malik idilər. Konstitusiyaya əsasən, hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi Azərbaycan SSR vətəndaşlarını öz vəzifələrini icra etməsindən ayıra bilməzdi. Belə ki, Azərbaycan SSR vətəndaşı SSRİ Konstitusiyasına, Azərbaycan SSR Konstitusiyasına və sovet qanunlarına əməl etməli, sosialist birgəyaşayış qaydalarına hörmət etməli, sovet vətəndaşı kimi yüksək adı ləyaqətlə daşmalı idi.

Konstitusiyaya ilə Azərbaycan SSR vətəndaşlarına verilən bütün hüquq və azadlıqlar əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil edilirdi. Bu barədə Konstitusiyanın 35-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan SSR-də əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qanunla nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlar, o cümlədən onlara məxsus şəxsi hüquqların, əmlak, ailə hüquqlarının və başqa hüquqların müdafiəsi üçün məhkəməyə və digər dövlət orqanlarına

müraciət etmək hüququ təmin olunur. Azərbaycan SSR ərazisində olan əcnəbi vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər SSRİ Konstitusiyasına, Azərbaycan SSR Konstitusiyasına hörmət etməli və sovet qanunlarına əməl etməlidirlər [7].

Konstitusiyanın 35-ci maddəsindən görüldüyü kimi, 1978-ci il Konstitusiyası özündən əvvəlki konstitusiyalara nisbətən əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə daha geniş hüquqi status verir. Konstitusiya, habelə həmin şəxslərin üzərinə Konstitusiyaya hörmət və sovet qanunlarına isə əməl etmələri barədə öhdəlik qoyur. Bundan başqa, Konstitusiyada əcnəbilərə sığınacaq hüququnun verilməsi də öz əksini tapmışdı. Belə ki, Konstitusiyanın 36-cı maddəsinə görə, Azərbaycan SSR zəhmətkeşlərin mənafeyini və sülh işini müdafiə etmək üstündə, inqilabi hərəkətdə və milli azadlıq hərəkətində iştirak etmək üstündə, mütərəqqi ictimai-siyasi, elmi və ya digər yaradıcı fəaliyyət üstündə təqib olunan əcnəbilərə sığınacaq hüququ verir [7].

Ölkəmizdə ayrı-ayrı dövrlərdə qəbul edilmiş konstitusiyalar arasında müqayisə aparsaq görərik ki, zaman və şəraitə uyğun olaraq bu konstitusiyalarda əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilən hüquq və azadlıqlar fərqlidir. Məsələn, Azərbaycan SSR-in 14 mart 1937-ci il tarixli Konstitusiyasının 136-cı maddəsi ilə yalnız əcnəbi vətəndaşlara sığınacaq hüququ verilirdi. Lakin Konstitusiyada əcnəbi vətəndaşlara digər hüquqların verilməsi və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə heç bir müddəə öz əksini tapmamışdı. Azərbaycan SSR-in 21 aprel 1978-ci il tarixli Konstitusiyasında isə əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qanunla nəzərdə tutulmuş bir sıra hüquq və azadlıqlar, o cümlədən əmlak, ailə hüquqlarının və başqa hüquqların müdafiəsi üçün məhkəməyə və digər dövlət orqanlarına müraciət etmək hüquqları ilə yanaşı, sığınacaq hüququ da verilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan SSR-in 1978-ci il tarixli Konstitusiyasının 35-ci maddəsi ilə əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilən hüquqlar BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il tarixli “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə” və 1966-cı il tarixli “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktında təsbit olunmuş müddəalara uyğun olaraq qəbul edilmişdir. Bundan başqa,

1937-ci il tarixli Konstitusiyadan fərqli olaraq, 1978-ci il Konstitusiyasında Azərbaycanın sosialist ümumxalq dövləti olması, bütün hakimiyyətin xalqa məxsusluğu, dövlət hakimiyyətinin xalq tərəfindən siyasi sistemin əsasını təşkil edən sovetlər vasitəsilə həyata keçirilməsi, iqtisadi sistemin əsasını istehsal vasitələri üzərində sosialist mülkiyyətinin təşkil etməsi və s. məsələlər əks etdirilmişdi. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan SSR-in 1978-ci il tarixli Konstitusiyası 1937-ci il tarixli Konstitusiyasına nisbətən əcnəbi vətəndaşlara və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə bir qədər geniş hüquq və azadlıqlar vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası ulu öndərimiz Heydər Əliyevin sədrliyi ilə hazırlanmış, 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən ümumxalq səsverməsində (referendumda) qəbul olunmuş və 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (24 avqust 2002-ci il, 18 mart 2009-cu il və 26 sentyabr 2016-cı il tarixli ümumxalq səsverməsi (referendum) ilə edilmiş dəyişikliklərlə) preambula, 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə və keçid müddəalarından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan dövlətinin Əsas Qanunudur. Konstitusiya ilə Azərbaycanın dövlət quruculuğunun hüquqi əsasları müəyyən edilmişdir. Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi bir dövlət kimi ilk dəfə olaraq insan hüquqlarının prioritetini və hakimiyyətlər bölgüsünü özünün gələcək inkişaf yolu kimi seçmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan SSR-in 14 mart 1937-ci il tarixli və 21 aprel 1978-ci il tarixli konstitusiyalarından fərqli olaraq, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası inkişaf etməkdə olan dövlətlərə nümunə ola biləcək müasir beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olmaqla əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə daha geniş hüquq və azadlıqlar verərək həmin şəxslərin hüquqi statusunun əsaslarını müəyyən edir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları” adlı 69-cu maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respubli-

kasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər [3].

Bu maddəyə əsasən, həmin şəxslərin hüquqlarının məhdudlaşdırılması da təsbit edilmişdir. Konstitusiyanın 69-cu maddəsinin II hissəsinə görə, Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər [3].

Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə “milli rejim” prinsipi tətbiq edilir. Bu prinsipə görə həmin şəxslər ölkə vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Ölkəmizdə əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə verilən geniş hüquq və azadlıqlar Azərbaycan dövlətinin demokratik, hüquqi, dünyəvi və unitar respublika olmasına dəlalət edir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasında əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə sığınacaq hüququnun verilməsi də öz əksini tapmışdır. Bu barədə Konstitusiyanın “Siyasi sığınacaq hüququ” adlı 70-ci maddəsində göstərilir ki, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir. Siyasi əqidəsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikasında cinayət sayılmayan əmələ görə təqib edilən şəxslərin başqa dövlətə verilməsinə yol verilmir [3].

Diqqətə çatdırılan Konstitusiyanın 69-cu və 70-ci maddələrindən görüldüyü kimi, ölkəmizdə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq ölkə vətəndaşlarının mənsub olduqları çoxsaylı hüquq və azadlıqlara malikdirlər. Bundan başqa, Konstitusiyaya əsasən, həmin şəxslər dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququna da malikdirlər. Belə ki, Konstitusiyanın 55-ci maddəsinin II hissəsinin üçüncü cümləsində göstərilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər [3]. Bu maddədən də görüldüyü kimi,

ölkə vətəndaşları kimi əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququna malikdirlər.

Beləliklə, Azərbaycan dövlətinin tarixi inkişafının ayrı-ayrı dövrlərində (Azərbaycan SSR-in 19 may 1921-ci il, 26 mart 1927-ci il, 14 mart 1937-ci il, 21 aprel 1978-ci il və Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyaları) qəbul etdiyi konstitusiyalarda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin təsbit edilmiş hüquqi statusunun tarixi və hüquqi əsasları ilə bağlı apardığımız araşdırma ilə belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hüquqi sənədi olan Konstitusiya aktı statusuna malik olan 1918-cil tarixli İstiqlal Bəyannaməsindən başlamış Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyasına kimi qəbul edilmiş bütün konstitusiyalarda vətəndaşlara məxsus hüquq və azadlıqlar əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də şamil edilmişdir. Bu, onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dövlətinin konstitusiyaları da inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiyalarında olduğu kimi, beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. II cild.
2. Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il tarixli İstiqlal Bəyannaməsi.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2016
4. Azərbaycan SSR-in 19 may 1921-ci il tarixli Konstitusiyası.
5. Azərbaycan SSR-in 26 mart 1927-ci il tarixli Konstitusiyası.
6. Azərbaycan SSR-in 14 mart 1937-ci il tarixli Konstitusiyası.
7. Azərbaycan SSR-in 21 aprel 1978-ci il tarixli Konstitusiyası.
8. Quliyev A.İ. Hüquq ensiklopediyası. Bakı: Qanun, 2007